

*В.П. Решетило, канд. екон. наук, доц.,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

РИНКОВИЙ ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАНКІВСЬКИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються інституціональні проблеми формування та ефективного функціонування системи банківських інститутів з позицій економічної синергетики – теорії самоорганізації систем. Аналізуються поняття економічного потенціалу країни та трансформаційного ринкового потенціалу, зокрема – банківських інститутів, та фактори його реалізації. Досліджується необхідність та шляхи підвищення ролі банківських інститутів у розвитку реального сектора економіки країни.

Ключові слова: банківські інститути, синергетика, самоорганізація та організація, ринковий трансформаційний потенціал та напрями його реалізації, реальний сектор економіки, правило ефективної процентної ставки.

Важливим напрямом економічної політики в Україні є становлення та розвиток банківської системи, яка відповідає вимогам сучасного ринку, а також її інституційне та правове забезпечення. Особлива роль у цьому процесі надається Національному банку України, який виступає основним суб'єктом та координатором не тільки проведення грошово-кредитної політики, але й формування ефективної системи банківських інститутів, інституціональних перетворень у банківській сфері.

В економічній літературі в останні роки з'являється все більше публікацій, які актуалізують інституціональні аспекти економічних реформ. В роботах таких українських та російських вчених як А. Чухно, В. Геєць, Б. Пасхавер, О. Яременко, С. Архіреєв, О. Дерябіна, Р. Капелюшников, А. Олійник, А. Шаститко та інших надається велика увага проблемам формування інституціональної структури перехідних економік [3, 6, 8]. Одночасно більшість фундаментальних наук розглядають нелінійні відкриті системи будь-якої природи як самоорганізаційні системи. Набуває поширення синергетичне бачення світу, відповідно до якого більшість існуючих в природі систем, в тому числі і економічних, – це складні системи відкритого типу, які здатні до саморозвитку на основі обміну інформацією, енергією та речовиною. Синергетика, яку її автори Г. Хакен та І. Пригожин коротко визначають як “науку про взаємодію” [7, с. 23], аналізує систему такою, якою вона є, і розкриває її еволюцію на основі принципів самоорганізації, формування трансформаційного потенціалу всередині самої системи в ході взаємодії її компонентів.

Мета даної статті – розглянути процес формування та реалізації ринкового трансформаційного потенціалу банківських інститутів з позицій економічної синергетики як процес поєднання самоорганізації банківської системи і її організації з боку держави, і перш за все Центрального банку країни.

Розвиток банківських інститутів, як взагалі всієї системи економічних інститутів в Україні, пройшов етап розпаду старих і становлення нових інститутів, які не існували і не могли існувати в системі

командно-адміністративної економіки. До таких принципово нових інститутів в нашій країні належить і дворівнева банківська система в цілому, і парабанківська система. Важливою особливістю формування системи банківських інститутів в Україні є те, що їх розвиток відбувається не еволюційним шляхом, не сам по собі (в ході еволюції інституту), а як результат вольових і цілеспрямованих дій певної групи людей, технічним шляхом, як свідомо конструктивна діяльність. Тому не завжди створення і функціонування банківських, як і інших фінансових інститутів, є ефективним та успішним.

У розвитку перехідних економічних систем слід розрізняти процеси формування економічного потенціалу ринкових відносин і формування ринкового трансформаційного потенціалу. Економічний потенціал формується на макроекономічному рівні як єдина фінансово-інвестиційна система, яка формує ринкову вертикаль і включає в себе три рівні: фінансовий капітал, грошовий капітал і продуктивний (реальний) капітал.

Якщо розглянути економічну ситуацію в Україні з позицій формування економічного потенціалу ринкових перетворень, то найскладнішою проблемою виступає формування інвестиційного і виробничого потенціалу. Економічне зростання 2000-2003 років пов'язане, в основному, не зі збільшенням останніх, а з використанням факторів експортного потенціалу та розвитком сфери послуг і торгівлі. Основний механізм формування економічного потенціалу – ефективний оборот капіталів в інвестиційній, грошовій та вартісній формах – в Україні все ще не створений.

Ринковий трансформаційний потенціал можна розглядати як соціально-економічний механізм формування інституціональних факторів ринкової трансформації: правової культури, ринкової психології, нового менталітету, системи інтересів в суспільстві, створення відповідних ринкових інститутів та дійсно ринкових правових відносин, побудованих на контрактному праві. При цьому синергетичний аналіз виходить з того, що потрібно не “вигадувати” майбутній економічний розвиток, а починати з оцінки уже створеного в країні, з оцінки її економічних реалій, які виникають спонтанно. Для

уникнення стихійного здійснення самоорганізаційних процесів в суспільстві, і в економічній сфері зокрема, самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, обдаровані свідомістю, які ставлять перед собою певні цілі. Таким чином, якщо самоорганізація економічної системи – це особливий вид організації, обумовлений внутрішніми причинами її розвитку, то організація економічних систем має місце тоді, коли на систему здійснюється впорядкований вплив з боку суспільства, держави, влади.

Реалізація ринкового трансформаційного потенціалу банківських інститутів в Україні на сучасному етапі потребує, на наш погляд, вирішення таких основних проблем, як: правове забезпечення розбудови банківської системи, здатної ефективно та адекватно діяти в умовах ринкової економіки; вдосконалення системи нагляду та контролю за діяльністю комерційних банків; встановлення клімату довіри до банківської системи з боку юридичних та фізичних осіб; посилення мобілізації заощаджень населення та підприємницьких структур за рахунок створення ефективної системи страхування вкладів; ефективне використання фінансових інструментів для покращення грошово-кредитного регулювання на основі ринкової конкуренції, та пріоритетності розвитку, а не за рахунок директивного розподілу кредитів; подальше вдосконалення та підвищення ефективності платіжної системи, внесення змін до структури банківських інститутів в напрямі їх функціональної різноманітності та підвищення ринкової конкуренції між ними.

У банківській системі України переважна більшість комерційних банків належить до категорії універсальних. Цей факт універсальності пов'язаний, перш за все, з тим, що банківська система знаходиться на стадії свого становлення, кожен банк намагається завоювати своє місце на кредитному ринку, отримати свою клієнтуру. Важливим є і те, що процес становлення системи банківських інститутів проходив в період такої економічної флуктуації як стагфляція, і тому, намагаючись максимально диверсифікувати свої ризики, банки в процесі самоорганізації розширяли спектр своєї спеціалізації, збільшуючи кількість операцій.

Як відомо, всі універсальні банки можна поділити на дві групи: комерційні банки та кооперативні банки. І якщо система комерційних банків, при існуючих певних проблемах в Україні, все ж склалася, то система кредитних товариств лише знаходиться в стадії свого становлення, тому їх кількість і значимість на кредитному ринку відносно невелика. Така позиція пов'язана з гальмуванням процесу розвитку малого та середнього бізнесу, виробничої кооперації, недостатнім залученням широких верств населення до операцій з цінними паперами, що пояснюється їх недовірою до фінансового посередництва.

Необхідно також враховувати, що в банківській системі деяких розвинутих країн (Німеччини, США та інших) функціонує велика група банків, які не називаються комерційними, і виконують

спеціалізовані функції, направлені на прискорення економічного розвитку. Тому в Україні необхідно створювати умови, в тому числі і законодавчі, для формування системи різноманітних банківських інститутів, потрібна науково обгрунтована і раціональна класифікація банківської системи, яка дала б можливість найкраще врахувати специфіку та потреби сучасної економіки.

Аналізуючи сучасний стан банківської системи України та її вплив на трансформаційні ринкові перетворення, необхідно зазначити позитивні тенденції в її становленні та розвитку. На сьогодні завдяки цілеспрямованій організаційній політиці НБУ відбувається процес зміцнення банківської системи, підвищення рівня ліквідності комерційних банків, її очищення від сумнівних і ризикових структур. В цілому тенденції розвитку банківської системи можна визначити як позитивні. Але головним напрямом реалізації ринкового трансформаційного потенціалу банківських інститутів повинно стати різке збільшення їх ролі і взаємозв'язку з реальним сектором економіки країни, збільшення їх впливу на формування економічного потенціалу ринкових перетворень. Тільки такий взаємозв'язок може забезпечити дієвість і стабільність функціонування системи банківських інститутів. Тому важко погодитись з точкою зору, що головною метою кредитно-грошової політики повинна стати стабільність національної грошової одиниці [1, с. 20-22].

Важливе місце в цьому процесі займає селективна кредитна політика, направлена на пріоритетне кредитування окремих галузей економіки. Так, у деяких країнах від 20 до 80 % кредитних ресурсів спрямовується на фінансування певних галузей. Основними методами механізму селективної кредитної політики є: встановлення кількісних параметрів на кредити, які спрямовуються в пріоритетні галузі; створення спеціальних кредитно-фінансових установ, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей за більш низькими процентними ставками і мають пільги при переобліку векселів в Центральному банку; надання пільг окремим банківським інститутам, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей економіки.

Важливим фактором реалізації трансформаційного потенціалу банківських інститутів є зміна в структурі кредитів, що надаються комерційними банками. Намагаючись застрахувати себе від втрат у випадку змін у ставці кредитування, банки в основному надають короткострокові кредити. У загальному обсязі кредитних вкладень комерційних банків співвідношення між часткою короткострокових і довгострокових кредитів динамічно відображається в зміні стабільності кредитного ринку і економіки в цілому.

Основними суб'єктами як короткострокового, так і довгострокового кредитування, як і раніше залишаються підприємства з колективною та приватною формами власності. Банки постійно зменшують обсяги кредитування державних підприємств, вони намагаються уникнути кредитних

ризиків, пов'язаних із нестабільністю бюджетних джерел їх фінансування. Зменшення обсягів кредитування підприємств державної форми власності пов'язане також з необхідністю цільового використання кредитних ресурсів. Названі підприємства сьогодні потребують, насамперед, довгострокових кредитів для оновлення виробничих потужностей і впровадження нових технологій. Але надання таких позик можливе лише в умовах стабільності кредитного ринку і значно нижчої ставки процента за кредит.

Аналіз розподілу кредитів суб'єктам господарювання за окремими галузями економіки свідчить, що продовжує існувати тенденція зростання надання кредитних ресурсів підприємствам сфери торгівлі та структурам, що займаються посередницькою діяльністю. Так, у 2001 р. майже 35 % кредитів банків було надано торгівлі [2, с. 57]. Для комерційних банків це вигідно, оскільки це короткострокові кредити, в яких добре простежується їх цільове використання і можливість повернення.

Важливим напрямом процентної політики НБУ повинна стати відповідність процентних ставок по кредитам для підприємств їх фінансовим можливостям ефективно використовувати банківський кредит. Як відомо, рентабельність операційної діяльності підприємств промисловості в Україні продовжує знижуватись (з 4,8 % у 2000 р. до 3,7 % в 2001 р. [2, с. 71]). Якщо порівняти рівень рентабельності більшості галузей промисловості із середньою ставкою банківського процента по кредитам, то стає очевидним, що банківські кредити економічно неефективні і недоступні для переважної більшості промислових підприємств. Тому частка банківських кредитів у загальному обсязі інвестицій в Україні складає лише 2,7 % [2, с. 46]. В таких умовах країні необхідна грошово-кредитна політика, яка б забезпечувала фінансову стабілізацію підприємств, відновила концепцію позитивної процентної ставки, згідно з якою у функціонуючій за законами

конкуренції і нагромадження капіталу економіці середня норма прибутку в реальному секторі економіки повинна бути в два рази вищою від середньої ставки банківського процента (*правило $p=2r$*). Необхідно “перевернути” піраміду політики стабілізації і починати з оздоровлення фінансів підприємств і галузей виробництва, з проблем формування і цільового використання кредитів на накопичення капіталу на новій інноваційній основі. Поки що інвестор, і взагалі власник вільних грошових коштів, віддає перевагу їх вкладанню у спекулятивний сектор економіки. Якщо подібне співвідношення між ставкою банківського процента та рентабельністю підприємств реального сектора економіки зберігатиметься і надалі, то ніякі програми, хто б їх не розробляв, не змінять ситуацію в країні і не перекриють відтік капіталу із сфери виробничої діяльності у сферу спекулятивного обігу.

Система банківських інститутів має великий ринковий трансформаційний потенціал, який може прискорити процеси формування ринкових економічних відносин. Важливими напрямками його реалізації є формування та правове забезпечення системи різноманітних банківських інститутів, посилення їх впливу на розвиток економічного потенціалу країни. На сьогодні Україні потрібна єдина програма повороту фінансових та кредитних потоків у бік реального сектора економіки. Грошово-кредитна політика НБУ повинна бути направлена на: фінансову стабілізацію підприємств виробничого сектора економіки, селективну кредитну політику, визначеність впливу кредитного ринку на окремі галузі виробничої сфери, які вже сьогодні при додатковому фінансуванні можуть вийти з конкурентоспроможною продукцією на національний і міжнародний ринки. Тільки в такому випадку стабільність системи кредитних інститутів підтримуватиметься реальними макроекономічними показниками зростання.

Список літератури

1. Величко А. Становление и развитие денежно-кредитной системы в Украине // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 17-25.
2. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – Київ, 2002. – 430 с.
3. Дерябина М. Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 92-112.
4. Кузнецов О. Проміжні цілі грошово-кредитної політики // Вісник НБУ. – 2001. – № 7. – С. 31-36.
5. Мишкін Фредерік. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – Київ: Основи, 1999. – 530 с.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Начала, 1997. – 213 с.
7. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам: Пер. с англ. – М., 1991. – 230 с.
8. Шаститко А.Е. Условия и результаты формирования институтов // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 67-81.

Summary

In clause are considered institutional problems of formation and effective functioning of system of bank institutes from positions economic sinergetic as process of self-organizing of system. The concepts of economic potential of the country and transformation market potential, in particular – system of bank institutes, and factors of its realization are analyzed. Are investigated necessity and ways of increase of a role of bank institutes in development of real sector of economy.